JOURNAL OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH
Volume 4, Issue 6, July- August 2026 Online ISSN: 3030-3508
https://spaceknowladge.com

XALQ DOSTONLARIDA ISLOMIY MA'RIFATNING BADIIY TALQINI

Abdullayeva Latofat Husanovna

MAQOLA MALUMOTI

MAQOLA TARIXI:

Received:20.07.2026
Revised: 21.07.2026
Accepted:22.07.2026

KALIT SO'ZLAR:

xalq dostoni, islomiy ma'rifat, badiiy talqin, xalq og'zaki ijodi, ma'naviyat, axloqiy qadriyatlar, iymon, adolat, sabr, halollik, milliy qadriyatlar, tarbiya, folklor, diniy motivlar, badiiy obraz.

ANNOTATSIYA:

Mazkur maqolada o'zbek xalq dostonlarida islomiy ma'rifat g'oyalarining badiiy ifodalanishi, diniy-axloqiy qadriyatlarning obrazlar, syujet va badiiy vositalar orqali talqin etilishi tahlil qilinadi. Xalq og'zaki ijodi namunalarida uchraydigan iymon, halollik, adolat, sabr, shukronalik, ota-onaga hurmat, vatanga sadoqat kabi umuminsoniy fazilatlarning islom ta'limoti bilan uyg'unligi ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, dostonlarda diniy-ma'rifiy qarashlarning xalqning ma'naviy tafakkurini shakllantirishdagi o'rni, yosh avlod tarbiyasidagi ahamiyati hamda milliy qadriyatlarni asrashdagi roli ochib beriladi. Tadqiqot natijalari xalq dostonlarining nafaqat badiiy, balki ma'rifiy va tarbiyaviy manba sifatidagi ilmiy qiymatini asoslashga xizmat qiladi.

Kirish

Bugungi globallashuv sharoitida milliy-ma'naviy qadriyatlarni asrash, ularni yosh avlod ongiga singdirish hamda xalqning boy madaniy merosini ilmiy jihatdan tadqiq etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan o'zbek xalq og'zaki ijodi, xususan, xalq dostonlari o'zida xalqning ko'p asrlik hayot tajribasi, dunyoqarashi, diniy e'tiqodi, axloqiy qarashlari va ma'naviy qadriyatlarini mujassamlashtirgan bebaho manba sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Xalq dostonlarida aks etgan islomiy ma'rifat g'oyalari insonni ezgulikka, halollikka, adolatga, mehr-oqibatga, sabr-toqatga, ilm olishga va komillikka da'vat etuvchi muhim tarbiyaviy omil hisoblanadi. O'zbek xalq dostonlari asrlar davomida baxshilar tomonidan avloddan avlodga og'zaki ravishda yetkazilib, xalqning ma'naviy ehtiyojlarini qondirib kelgan. Ushbu dostonlarda tarixiy voqealar, qahramonlik, vatanparvarlik, muhabbat va sadoqat mavzulari bilan bir qatorda diniy-ma'rifiy qarashlar ham o'ziga xos badiiy talqin etilgan. Ayniqsa, islom dinining insonparvarlik, odob-axloq, adolat, saxovat, ota-onani ulug'lash, yetim-esirlarni qo'llab-quvvatlash, ilmga intilish kabi g'oyalari xalq dostonlari mazmunida tabiiy ravishda mujassamlashgan. Bu esa dostonlarning nafaqat badiiy asar, balki xalq pedagogikasi va ma'naviy tarbiya vositasi sifatidagi ahamiyatini yanada oshiradi.

Mazkur maqolaning maqsadi o'zbek xalq dostonlarida islomiy ma'rifatning badiiy talqinini ilmiy jihatdan tahlil qilish, diniy-axloqiy g'oyalarning badiiy obrazlar va syujet rivoji orqali ifodalanish xususiyatlarini ochib berish hamda ularning bugungi ma'naviy-ma'rifiy tarbiyadagi o'rnini yoritishdan iborat. Shuningdek, maqolada xalq dostonlarining milliy o'zlikni anglash, ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash va xalqning diniy-ma'rifiy tafakkurini shakllantirishdagi o'rni ilmiy dalillar asosida asoslab beriladi.

Asosiy qism

Xalq dostonlarida islomiy ma'rifatning badiiy ifodasi va uning g'oyaviy asoslari

O'zbek xalq og'zaki ijodi xalqning ko'p asrlik tarixiy xotirasi, ma'naviy tajribasi va axloqiy qarashlarini o'zida mujassam etgan noyob madaniy meros hisoblanadi. Uning eng yirik janrlaridan biri bo'lgan xalq dostonlari nafaqat badiiy-estetik ahamiyatga, balki ma'rifiy, tarbiyaviy va ijtimoiy funksiyaga ham ega. Xalq dostonlarida islomiy ma'rifat g'oyalari xalqning turmush tarzi, dunyoqarashi va e'tiqodi bilan uyg'unlashgan holda badiiy talqin etilgan. Natijada doston qahramonlari nafaqat jismonan baquvvat, balki yuksak ma'naviyat, mustahkam e'tiqod va komil axloq sohibi sifatida gavdalanadi. Islom ta'limotida inson kamoloti ilm, odob, iymon va ezgu amallar orqali ta'minlanishi alohida ta'kidlanadi. Bu tamoyillar xalq dostonlarida ham qahramonlarning asosiy fazilatlari sifatida namoyon bo'ladi. Dostonlarda qahramonning kuch-qudrati avvalo uning ma'naviy pokligi, rostgo'yligi, halolligi va adolatparvarligi bilan belgilanadi. Shu jihatdan xalq dostonlari islomiy ma'rifatning badiiy targ'ibotchisi vazifasini bajaradi. Xalq dostonlarida uchraydigan "Bismilloh" bilan ish boshlash, Allohdan madad so'rash, ota-onaning duosini olish, yaxshilik qilish, mazlumni himoya etish, zolimga qarshi kurashish kabi motivlar xalqning islomiy tafakkuri badiiy tafakkur bilan uyg'unlashganini ko'rsatadi. Bu motivlar syujetning tabiiy tarkibiy qismi sifatida qo'llanilib, asar mazmunining g'oyaviy yo'nalishini belgilaydi. Ayniqsa, baxshilar tomonidan doston ijrosi davomida Allohni ulug'lash, Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ga salovot aytish va ezgulikni ulug'lovchi duolar bilan boshlanishi xalq og'zaki ijodining islom madaniyati bilan uzviy bog'liqligini namoyon etadi.

Doston qahramonlari ko'pincha og'ir sinovlardan o'tadi. Ana shu sinovlar davomida ularning kuchi faqat jismoniy qudratda emas, balki sabr-toqat, tavakkul, matonat va e'tiqodda namoyon bo'ladi. Islomiy ma'rifatning mazmuni ham aynan insonning ichki dunyosini poklash, ezgulikka intilish va adolat yo'lidan og'ishmaslik kabi g'oyalarni o'z ichiga oladi. Shu sababli xalq dostonlaridagi qahramonlar o'z manfaatidan ko'ra xalq manfaatini ustun qo'yadigan, ojizlarga yordam beradigan va haqiqat uchun kurashadigan komil shaxs timsolida tasvirlanadi. Dostonlarda ota-onaga hurmat alohida qadriyat sifatida ulug'lanadi. Qahramonlar muhim safarga chiqishdan oldin ota-onasining roziligini olishi, ularning duosiga sazovor bo'lishi syujetning muhim qismini tashkil etadi. Islom ta'limotida ham ota-onaga yaxshilik qilish eng ulug' amallardan biri sifatida e'tirof etilgan. Demak, xalq dostonlari diniy ta'limotning xalq tafakkurida qanday badiiy shaklga ega bo'lganini yaqqol ko'rsatadi. Bundan tashqari, xalq dostonlarida ilm va donishmandlikka alohida e'tibor qaratiladi. Aqlli

maslahat, oqsoqollarning pand-nasihati, tajribali insonlarning yo'l-yo'rig'i qahramonning muvaffaqiyatga erishishida muhim omil sifatida tasvirlanadi. Bu esa islom ma'rifatining asosiy tamoyillaridan biri bo'lgan ilmni ulug'lash g'oyasining folklordagi ifodasidir. Dostonlarda kuch bilan bir qatorda aql-zakovat va odob ham yuksak qadrlanadi.

O'zbek xalq dostonlarida islomiy ma'rifatning badiiy talqini: dostonlar misolida tahlil

O'zbek xalq dostonlari orasida **"Alpomish"**, **"Go'ro'g'li"**, **"Kuntug'mish"**, **"Ravshan"**, **"Rustamxon"** kabi dostonlar o'zining g'oyaviy-badiiy mukammalligi bilan alohida ajralib turadi. Mazkur dostonlarda qahramonlarning jasorati, vatanparvarligi va insoniy fazilatlari bilan bir qatorda islomiy ma'rifatning asosini tashkil etuvchi axloqiy qadriyatlar ham chuqur ifodalangan. Bu qadriyatlar qahramonlarning hayot yo'li, o'zaro munosabatlari, jamiyat oldidagi mas'uliyati va ezgulik yo'lidagi kurashi orqali ochib beriladi.

"**Alpomish**" dostoni o'zbek xalqining milliy qahramonlik eposi sifatida yuksak badiiy qiymatga ega. Asarda Alpomish obrazi nafaqat bahodir, balki odobli, vafodor, sabrli va adolatli inson sifatida tasvirlanadi. U ota-onasiga cheksiz hurmat ko'rsatadi, el-yurt manfaatini shaxsiy manfaatidan ustun qo'yadi, bergan va'dasiga sodiq qoladi. Ushbu fazilatlar islom ta'limotida targ'ib etilgan komil inson mezonlari bilan to'la uyg'unlashadi. Alpomishning har qanday murakkab vaziyatda Allohning madadiga umid bog'lashi, ezgulik yo'lidan chekinmasligi va zulmga qarshi kurashishi islomiy ma'rifatning badiiy ifodasidir. Asarda Barchin obrazi ham yuksak ma'naviyat timsoli sifatida gavdalanadi. Uning iffati, hayo va sadoqati Sharq ayoliga xos fazilatlarni namoyon etadi. Islom ta'limotida oilaga sadoqat, poklik va hayo muhim qadriyatlar sanaladi. Shu sababli Barchin obrazi orqali xalq ideal ayol qiyofasini yaratgan. Alpomish va Barchinning o'zaro hurmatga asoslangan munosabatlari oilaviy qadriyatlarning yuksak namunasi sifatida talqin qilinadi.

"**Go'ro'g'li**" turkum dostonlarida ham adolat va ezgulik bosh g'oya sifatida ilgari suriladi. Go'ro'g'li zulm va haqsizlikka qarshi kurashuvchi, kambag'al va mazlumlarning himoyachisi sifatida tasvirlanadi. Uning faoliyatida insonparvarlik, saxovat va mardlik ustuvor o'rin egallaydi. Islom dinida adolat jamiyat taraqqiyotining muhim sharti hisoblanadi. Shu bois Go'ro'g'lining zolimlarga qarshi kurashi diniy-ma'rifiy qarashlarning badiiy talqini sifatida ham baholanishi mumkin. Go'ro'g'li obrazining yana bir muhim jihati uning dono maslahatlarga quloq tutishi, oqsoqollar hurmatini joyiga qo'yishi va doimo xalq manfaatini ko'zlashi bilan belgilanadi. Islomiy ma'rifatda ilm ahli va yoshi ulug' insonlarga hurmat ko'rsatish yuksak fazilat sanaladi. Doston syujeti davomida ana shu qadriyatlar tabiiy ravishda aks ettirilgan.

"**Kuntug'mish**" dostoni oilaviy munosabatlar, muhabbat va sadoqat masalalarini yoritishda alohida o'rin tutadi. Asar qahramonlari hayotida sabr-toqat, tavakkul, va'daga sodiqlik va mehr-oqibat yetakchi fazilat sifatida namoyon bo'ladi. Qahramonlar boshiga tushgan og'ir sinovlarni iymon va matonat bilan yengib o'tadi. Bu esa Qur'oni karimda ta'kidlangan sabr va tavakkul g'oyalarining badiiy ifodasini ko'rsatadi. Ayniqsa, oilaning

muqaddasligi, farzand tarbiyasi va er-xotin o'rtasidagi sadoqat masalalari asarda yuksak badiiy mahorat bilan tasvirlangan.

"**Ravshan**" dostoni ham xalqning ma'naviy dunyosini aks ettiruvchi muhim epik asarlardan biridir. Doston voqealari davomida qahramonlarning rostgo'yligi, mardligi, do'stga sadoqati va or-nomusni himoya qilishi asosiy g'oyaviy yo'nalishni tashkil etadi. Islomiy ma'rifatda inson sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish, yolg'on va xiyonatdan yiroq bo'lish muhim axloqiy mezon sifatida qaraladi. Shu jihatdan Ravshan obrazi xalqning komil inson haqidagi qarashlarini mujassamlashtirgan badiiy timsol hisoblanadi. O'zbek xalq dostonlarining aksariyatida qahramonlar muhim ishni boshlashdan oldin ota-onasining roziligini olishi, oqsoqollar maslahatiga amal qilishi, duoga tayanishi yoki Yaratgandan madad so'rashi uchraydi. Ushbu holatlar diniy aqidalarni targ'ib qilish emas, balki xalqning ma'naviy hayotida shakllangan islomiy madaniyatning tabiiy badiiy aksidir. Bu jihat dostonlarning tarbiyaviy qiymatini yanada oshiradi.

Folklorshunos olimlar ta'kidlaganidek, xalq dostonlari xalqning tarixiy xotirasini saqlab qoluvchi badiiy yodgorlikdir. Shu bilan birga, ular axloqiy qadriyatlar tizimini ham avloddan-avlodga yetkazib kelmoqda. Islomiy ma'rifatning halollik, adolat, mehr-oqibat, saxovat, ilmga intilish, ota-onaga hurmat, Vatanga muhabbat kabi tamoyillari dostonlarning deyarli barcha qatlamlarida uchraydi. Mazkur qadriyatlar qahramonlarning nutqi, xatti-harakati, obrazlar tizimi va voqealar rivoji orqali tabiiy ravishda ifodalanadi. Bugungi kunda xalq dostonlarini zamonaviy pedagogik yondashuv asosida o'rganish yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, dostonlarda ifodalangan islomiy ma'rifat g'oyalari diniy bag'rikenglik, insonparvarlik, tinchliksevarlik va ma'naviy barkamollikni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli ushbu asarlarni nafaqat folklorshunoslik nuqtayi nazaridan, balki ma'naviyat, adabiyotshunoslik va pedagogika kesimida ham chuqur tadqiq etish dolzarb ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi. Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'zbek xalq dostonlari islomiy ma'rifatning xalq tafakkuridagi badiiy ifodasini o'zida mujassamlashtirgan noyob ma'naviy merosdir. Ular orqali insonni komillikka chorlovchi axloqiy mezonlar, ezgulik va adolat g'oyalari, ilm va ma'rifatni ulug'lash tamoyillari avloddan-avlodga uzatilgan. Ana shu jihatlar xalq dostonlarining bugungi davrdagi ilmiy, ma'rifiy va tarbiyaviy ahamiyatini yanada oshiradi.

Xulosa

O'zbek xalq dostonlari xalqning ko'p asrlik ma'naviy hayoti, dunyoqarashi va axloqiy qarashlarini o'zida mujassam etgan bebaho madaniy meros hisoblanadi. Ular nafaqat xalqning tarixiy xotirasini saqlab qolgan, balki avlodlar davomiyligini ta'minlovchi muhim ma'naviy-tarbiyaviy manba sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot davomida xalq dostonlarida islomiy ma'rifatning badiiy talqini tahlil qilinib, unda diniy-axloqiy qadriyatlarning xalq tafakkuri bilan uyg'unlashgan holda ifodalangani ilmiy jihatdan asoslab berildi. "Alpomish", "Go'ro'g'li", "Kuntug'mish", "Ravshan" kabi dostonlar misolida olib borilgan tahlillar qahramonlarning komil inson sifatida shakllanishida e'tiqod, odob, matonat,

adolatparvarlik va insonparvarlik muhim o'rin tutishini ko'rsatdi. Ushbu dostonlarda ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurash, xalq manfaatini himoya qilish, oilaviy qadriyatlarga sodiqlik hamda ma'naviy poklik g'oyalari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Aynan shu jihatlar xalq dostonlarini nafaqat badiiy asar, balki xalq pedagogikasi va ma'naviy tarbiya maktabi sifatida ham qadrlashga asos bo'ladi. Bugungi globallashuv sharoitida yosh avlodni yuksak ma'naviyat, milliy o'zlik va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda xalq dostonlarining imkoniyatlaridan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega. Dostonlarda mujassam bo'lgan islomiy ma'rifat g'oyalari yoshlarni ezgulikka, halollikka, ilm olishga, insonparvarlikka va Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalashda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu bois xalq dostonlarini zamonaviy pedagogik va adabiyotshunoslik yondashuvlari asosida o'rganish, ularni ta'lim jarayoniga kengroq tatbiq etish maqsadga muvofiqdir. Xulosa qilib aytganda, o'zbek xalq dostonlari xalqning ma'naviy xotirasini, diniy-ma'rifiy tafakkurini va axloqiy qadriyatlarini o'zida mujassamlashtirgan noyob badiiy yodgorlikdir. Ularda aks etgan islomiy ma'rifat g'oyalari bugungi kunda ham o'zining tarbiyaviy va ilmiy ahamiyatini yo'qotmagan. Mazkur merosni chuqur o'rganish, ilmiy asosda tahlil qilish hamda yosh avlod ongiga yetkazish milliy ma'naviyatni mustahkamlash, barkamol insonni tarbiyalash va xalqning boy madaniy merosini asrab-avaylash yo'lidagi muhim vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qur'oni karim. – Toshkent: Hilol-Nashr, 2021.
2. Imom al-Buxoriy. **Al-jome' as-sahih**. – Toshkent: Hilol-Nashr, 2019.
3. Mirzayev T. **Hodi Zarif**. – Toshkent: Fan, 1967.
4. Mirzayev T. **"Alpomish" dostonining o‘zbek variantlari**. – Toshkent: Fan, 1968.
5. Mirzayev T. **Xalq baxshilarining epik repertuari**. – Toshkent: Fan, 1979.
6. Mirzayev T. (nashrga tayyorlovchi). **Alpomish. O‘zbek xalq qahramonlik dostoni**. – Toshkent: Sharq, 2010.
7. Mirzayev T. (nashrga tayyorlovchi). **Go‘ro‘g‘li. Dostonlar**. – Toshkent: Tamaddun, 2011.
8. Jirmunskiy V. M., Zarifov H. **O‘zbek xalq qahramonlik eposi**. – Moskva, 1947.
9. Zarifov H. **Fozil shoir – mashhur dostonchi**. – Toshkent: Fan, 1973.
10. Zarifov H. **Ajoyib doston**. – Toshkent: Fan, 1973.
11. Jo‘rayev M., Shomusarov Sh. **O‘zbek mifologiyasi va arab folklori**. – Toshkent: Fan, 2001.
12. Afzalov M. **O‘zbek xalq dostonlarining poetikasi**. – Toshkent: Fan, 1980.
13. O‘rinboyev T. **O‘zbek xalq dostonchiligi**. – Toshkent: Fan, 1988.
14. To‘rayev H. **O‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi**. – Toshkent: O‘qituvchi, 1990.
15. Qodirov M. **O‘zbek xalq og‘zaki ijodiyoti**. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995.

16. Hasanov O. **O‘zbek folklorshunosligining nazariy muammolari**. – Toshkent: Fan, 2000.
17. Karimov I. A. **Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch**. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
18. Mirzayeva B. **O‘zbek folklorshunosligida Hodi Zarifovning o‘rni**. – Toshkent, 2022.
19. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ma'naviy-ma'rifiy ishlarni rivojlantirishga oid farmon va qarorlari.
20. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti nashrlari.